

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ОМЕЛЯНОВИЧА-ПАВЛЕНКА В ЕМІГРАЦІЇ (1920–1930-ті рр.)

А. СИДОРЕНКО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація

У статті досліджується військово-наукова діяльність генерал-поручника Михайла Омеляновича-Павленка в еміграції у 1920–1930-ті роки (міжвоєнний період). Розглядаються його спроби створити навчальну базу для підготовки українських старшинських кадрів у еміграції (Українське Військово-Наукове Товариство в Празі), лекційна та видавнича робота. Висвітлюється участь генерал-поручника у створенні Музею визвольної боротьби в Празі, аналізуються його контакти з українськими студентськими рухами в еміграції.

Ключові слова: Михайло Омелянович-Павленко, українська військова еміграція, військово-наукова діяльність.

Аннотация

В статье исследуется военно-научная деятельность генерал-поручика Михаила Омеляновича-Павленко в эмиграции в 1920–1930-е годы (межвоенный период). Рассматриваются его попытки создать учебную базу для подготовки украинских офицерских кадров в эмиграции (Украинское Военно-Научное Общество в Праге), лекционная и издательская работа. Освещается участие генерал-поручика в создании Музея освободительной борьбы в Праге, анализируются его контакты с украинскими студенческими движениями в эмиграции.

Ключевые слова: Михаил Омелянович-Павленко, украинская военная эмиграция, военно-научная деятельность.

Summary

The article deals with the military scientific activity of Lieutenant General Mykhaylo Omelyanovych-Pavlenko in emigration in the 1920–1930s (the interwar period). His attempts to create a training base for the preparation of Ukrainian post-Soviet personnel in emigration (Ukrainian Military-Scientific Society in Prague), lecture, and publishing work are considered. The participation of the lieutenant general in the creation of the Museum of the Liberation Movement in Prague is analyzed and his contacts with the Ukrainian student movements in emigration are analyzed.

Key words: Mykhaylo Omelyanovych-Pavlenko, Ukrainian military emigration, military scientific activity.

Після поразки українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в еміграції опинилася значна кількість політичних, військових та культурних діячів. Усі вони не полишали сподівань на продовження визвольної боротьби, відновлення української державності, але кардинально різні погляди на її форми і зміст, переважання ідеологічних партійно-політичних позицій над національними не давали змоги дійти до консенсусу та об'єднання. В цьому плані військово-старшинський прошарок вигідно вирізнявся на тлі всієї української еміграції. Зберігши значний потенціал, намагаючись абстрагуватися від політичних течій, чимало авторитетних українських офіцерів виступало за консолідацію на ґрунті державності, розбудову збройних сил в еміграції та продовження бойових дій на теренах України.

У цьому контексті значної уваги заслуговує постать генерал-поручника Михайла Омеляновича-Павленка. Начальний вождь Української Галицької армії, Командувач Дієвої армії УНР, він і після інтернування українських військовиків у таборах Польщі не полишав сподівань на продовження боротьби за українську державність. Попри суперечності із С. Петлюрою, М. Омелянович-Павленко співпрацював з багатьма українськими організаціями, у тому

числі й консервативного характеру, користувався авторитетом у середовищі українських старшин. Про останнє свідчать, зокрема, звернення в одному з листів українських вояків: «Без лєсті кажемо, що зі всіх керманичів Українського руху Ви один наш любий дідусь, що внушив нам любов та довір'я, як до батька й як до лицаря, який твердо стояв за права й традиції вояцтва. Кожен з нас, емігрантів, умираючи навіть тут на чужині останнє слово буде “Прощай, дідусю”»¹.

З усієї різнопланової діяльності М. Омеляновича-Павленка в еміграції міжвоєнного періоду ми хочемо виділити військово-науковий аспект. Відомо, що генерал-поручник прагнув не тільки консолідувати українські військові кадри, а й розробити умови для творення нових формувань, підвищувати рівень знань старшини у військовій царині. Крім того, він надавав вагомому значення збереженню історичної пам'яті про українську армію та просвітницькій діяльності серед емігрантів. Ця проблематика частково висвітлювалася в працях С. Наріжного², В. Мельника³, О. Кужільної⁴, М. Палієнко⁵, А. Кентія⁶ та Н. Кривець⁷, але всебічне розкриття цієї теми не входило в їхнє завдання. Мета нашого дослідження – з'ясувати специфіку військово-наукової діяльності М. Омеляновича-Павленка в еміграції у міжвоєнний період, розкрити його участь у виданні відповідної літератури, створенні Українського Військово-Наукового Товариства, співпраці з Музеєм визвольної боротьби у Празі.

Починаючи з 1920-х рр., генерал-поручник взяв участь у підготовці кількох книг – як наукового характеру, так і власних спогадів. Втім, його мемуари, зважаючи на докладний опис подій та вагому роль у них їх автора, мали цінність і у військово-науковому плані. Так, були підготовлені закінчення історії Зимового походу та книга «Останній відворот». Ці праці публікувалися за фінансової підтримки Ради Групи Лицарів Залізного Хреста, яка у січні 1923 р. перевела генерал-поручнику певну суму чеських корон⁸. Також видавничій діяльності М. Омеляновича-Павленка сприяв Український Громадський Комітет у ЧСР, він зробив низку зауважень щодо редакції майбутньої книги, просив продовжувати роботу та обіцяв матеріальну допомогу⁹.

У 1925 р. генерал-поручника запросили взяти участь у підготовці наукового збірника, присвяченого вшануванню пам'яті 150-річчя від зруйнування Запорозької Січі. Організатором виступила Громада українців з Кубані в ЧСР. До участі у створенні збірника були залучені військові діячі (М. Омелянович-Павленко, В. Петрів), науковці (професори Д. Антонович, В. Біднов, Д. Дорошенко, академік С. Смаль-Стоцький та ін.), письменники (О. Олесь), політики (голова Українського Громадського Комітету М. Шаповал та ін.). До збірника мали увійти історичні статті, інформація про запорожців, запорозькі пісні, думи, народні перекази, спогади, вірші, оповідання¹⁰. У 1929 р. за сприяння журналу «Розбудова нації» М. Омелянович-Павленко видав книгу «Українсько-польська війна».

Громада українців з Кубані в ЧСР запрошувала генерал-поручника також для читання лекцій. Так, у лютому того ж року М. Омеляновичу-Павленку було запропоновано підготувати кілька виступів з таких тем: «Спирні питання (історичні, культурні, економічні і інші) між Україною та Московією»; «Кривди, які Москва зробила Україні в минулому і які вона чинить їй в сучасний момент»; «Положення України в бувшій царській і сучасній радянській Росії»; «Підстави до відбудови суверенної української держави»; «Положення Кубані в бувшій царській і в теперішній радянській Росії»; «Положення Кубані в майбутньому», надіславши наперед відповідні тези виступів та спеціалізовану літературу¹¹. У квітні товариство організувало низку лекцій у Празі, де Омелянович-Павленко мав виступити з доповіддю «Зимовий похід»¹². У 1929 р. за сприяння журналу «Розбудова нації» М. Омелянович-Павленко видав книгу «Українсько-польська війна».

У 1925 р. почалася робота М. Омеляновича-Павленка в Музеї визвольної боротьби у Празі. Музей був створений у травні того ж року за сприяння науковців Українського вільного

університету – Д. Антоновича, І. Горбачевського, С. Смаль-Стоцького, А. Яковліва та Д. Дорошенка. Він став одним з потужних центрів української еміграції, зосередивши в своїх фондах багато матеріалів¹³. Музей діяв на безкоштовній основі, завдяки пожертвам з боку українських емігрантів та добровільній праці його організаторів¹⁴.

М. Омелянович-Павленко займався укомплектуванням військового відділу музею, збирав для нього відповідні документи та матеріали, передав власні публікації, фотографії та відзнаки, у тому числі свій «Залізний Хрест», а також військові прапори, документи, часописи, мапи, справи військових таборів українських полонених у Чехії, Польщі та Австрії, матеріали щодо генерала Юнакова¹⁵. 9 серпня 1927 р. до музею були передані матеріали про самого М. Омеляновича-Павленка. Підкреслювалося, що їхня цінність для української збройної боротьби зумовлюється тим, що вони належать особі, котра «відіграла в цій боротьбі визначну роль». Вони були оцінені досить високо – по 200 чеських корон за аркуш¹⁶. 28 травня 1925 р. на перших загальних зборах Товариства Музею визвольної боротьби М. Омелянович-Павленко був обраний членом Управи, головою Управи обрано академіка Івана Горбачевського, заступником голови – професора О. Лотоцького¹⁷.

Найвагомішою складовою військово-наукової діяльності М. Омеляновича-Павленка можна назвати його роботу в Українському Військово-Науковому Товаристві в Празі (УВНТ). Товариство було засноване в червні 1931 р., генерал-поручник очолив його. До Управи Товариства, крім М. Омеляновича-Павленка, увійшли й інші представники українського генералітету: генерал-хорунжий В. Петрів, генерал-лейтенант В. Сідорін, генерал-лейтенант Т. Старіков та генерал-хорунжий князь К. Масальський. Крім Управи, також діяла Наукова рада. За тогочасною структурою, реєстр членства УВНТ складався з дійсних членів, співробітників I та II категорій та аспірантів¹⁸.

В офіційних документах зазначалося, що метою Товариства було поширення військових знань серед українців. За ними визнавалося право на самостійне існування та ставлення з пошаною до їх військової минувшини. Водночас підкреслювалося, що Товариство не допускає політичної боротьби у своєму середовищі та не відповідає за політичну діяльність своїх членів¹⁹. Діяльність УВНТ була зосереджена переважно на лекційній та видавничій справах. Так, розроблялися курси про сучасну піхоту, артилерію, авіацію, хімічну боротьбу, кінноту, воєнне теренознавство та воєнну географію України. Вони публікувалися у зошитах-збірниках наукових видань Товариства²⁰. Видавалися й окремі дослідження, зокрема книга М. Омеляновича-Павленка «Еволюція в формуванні військової еліти».

УВНТ підтримувало стосунки з Українським Воєнно-Історичним Товариством у Польщі, Українською Стрілецькою Громадою, Товариством Запорозців та ін. 15 жовтня 1931 р. у Празі УВНТ організувало Академію пам'яті генерал-полковника М. Юнакова. Деякі з доповідей Українське Воєнно-Історичне Товариство помістило в своєму збірнику «За державність». Товариство активно співпрацювало з іншими громадськими організаціями, обмінювалося з ними матеріалами, допомагало у поширенні видань²¹. Зокрема, були налагоджені зв'язки УВНТ з Українською Стрілецькою Громадою. Остання видавала Військовий Альманах, в якому члени Товариства мали можливість публікувати свої статті²². Крім того, Громада надавала УВНТ щомісячну фінансову допомогу. Надходила матеріальна підтримка і з боку Українського Національного Об'єднання в Америці²³. У 1932 р. з УВНТ налагодило контакти Товариство Запорозців – його керівництво цікавилось тематикою лекцій, умовами придбання вже виданого матеріалу і термінами видання лекцій в майбутньому²⁴.

Але не всі українські організації в еміграції підтримували діяльність УВНТ. Так, ОУН закидала йому, що воно є «підприємством двох генералів», себто М. Омеляновича-Павленка і В. Петріва. Організація Українських Націоналістів прагнула встановити над Товариством свій контроль, провести перевибори його керівництва, аби ввести до Управи своїх прихильників –

генералів Курмановича та Капустянського²⁵. Досить скептично ставилося до УВНТ і Товариство бувших вояків Армії УНР у Чехословаччині. У 1932 р. його керівництво звинуватило Військово-Наукове Товариство в тому, що УВНТ перехопило ініціативу святкування 15-ої річниці Української Армії²⁶.

Роль М. Омеляновича-Павленка як голови Українського Військово-Наукового Товариства була визначальною. В. Петрів згадував, що «генерал Омелянович-Павленко неоціним як людина, що об'єднує коло себе самі різноманітні елементи, які інших людей з більшою енергією та категоричністю не знесли би»²⁷. Але, попри успішну роботу, з 1933 р. УВНТ почало поступово розпадатися. Серед його керівництва посилювалися розбіжності щодо бачення перспектив організації: частина Управи бажала залучити УВНТ до політичної діяльності, інші керівники прагнули обмежитися науковою сферою²⁸. До того ж постійним гальмом було недостатнє фінансування. В 1934 р. за посередництва полковника Філоновича керівництво УВНТ спробувало заручитися підтримкою Військового міністерства уряду УНР в екзилі, однак останнє відмовило у підтримці через підозри у співпраці УВНТ з гетьманцями²⁹. У 1934 р. Українське Військово-Наукове Товариство припинило своє існування.

М. Омелянович-Павленко співпрацював і з українськими студентськими рухами в еміграції. Зокрема, у 1922 р. він був запрошений на чергові Загальні збори Спілки Студентів-Українців у Німеччині, прочитав її членам кілька лекцій у межах курсу українознавства³⁰. Перебуваючи в Чехословаччині, М. Омелянович-Павленко співпрацював у 1924 р. з О. Сліпородським з метою організації студентської структури з колишніх українських вояків³¹. Співпраця зі студентами відбувалася не лише на військовому чи історичному ґрунті, часто генерал-поручник надавав студентам матеріальну допомогу.

Отже, у 1920–1930-х роках М. Омелянович-Павленко розгорнув широку військово-наукову діяльність, що полягала в читанні лекцій на військову та історичну тематику, участі у відповідних тематичних наукових збірниках, керуванні Українським Військово-Науковим Товариством у Празі, співпраці з Музеєм визвольної боротьби у Празі, українськими еміграційними організаціями та студентськими групами. Він публікував свої праці наукового і мемуарного характеру, допомагав у формуванні музейної колекції, проводив просвітницьку роботу, спрямовану на консолідацію української військової еміграції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 120. – Арк. 61–61а.

² Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 / С. Наріжний. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.

³ Мельник В.М. Діяльність генералів Всеволода Петріва та Михайла Омеляновича-Павленка в організації національної архівно-музейної справи в еміграції / В.М. Мельник, Р.П. Мельник // Історико-культурні студії. – Вип. 3. – Львів, 2017. – С. 75–79.

⁴ Кужільна О.О. Ідея української державності в науковій та суспільно-політичній діяльності Товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі (1925–1948 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кужільна Оксана Олександрівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2016. – 185 с.

⁵ Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції: створення, функціонування, доля документальних колекцій / М.Г. Палієнко. – К.: Темпора, 2008. – 688 с.

⁶ Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси / А.В. Кентій. – К.: Державний комітет архівів України, 2005. – 332 с.

⁷ Кривець Н.В. Національно-культурна діяльність української еміграції у Німеччині в 20–30-ті рр. ХХ ст. / Н.В. Кривець // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 18. –

К., 2009. – С. 201–214.

⁸ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 120. – Арк. 9–10.

⁹ Там само. – Арк. 13.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3947. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 18.

¹¹ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 120. – Арк. 80.

¹² Там само. – Арк. 83.

¹³ *Наріжний С.* Вказ. праця. – С. 7.

¹⁴ *Кужільна О.О.* Вказ. праця. – С. 92.

¹⁵ *Мельник В.М.* Вказ. праця. – С. 78.

¹⁶ *Петрів В.* Військово-історичні праці. Спомини / Всеволод Петрів. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 21.

¹⁷ *Палієнко М.Г.* Вказ. праця. – С. 176.

¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 4383. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 2–8.

¹⁹ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 127. – Арк. 80–81.

²⁰ Там само. – Спр. 125. – Арк. 67.

²¹ Там само. – Арк. 77.

²² Там само. – Арк. 35.

²³ Там само. – Спр. 127. – Арк. 88.

²⁴ Там само. – Спр. 126. – Арк. 28.

²⁵ *Кентій А.В.* Вказ. праця. – Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – С. 102.

²⁶ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 126. – Арк. 38–39.

²⁷ Там само. – Арк. 47–48.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 4383. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 5–8.

²⁹ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 509.

³⁰ *Кривець Н.В.* Вказ. праця. – С. 211.

³¹ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 120. – Арк. 50.